

Components of Modernism in Mirzadeh Eshghi's Poetry based on the Strategy of Grounded Theory

Yahya Hosseinaei *

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Imam Ali Officers' University, Tehran, Iran

Bahman Nozhat

Professor, Department of Persian Language and Literature, Urmia University, Urmia, Iran

Abstract

Mirzadeh Eshghi is one of the poets of the Constitutional period whose views and opinions are very important in the political and social developments of the Constitutional period. With the aim of identifying the concepts and components of love modernism, the present study intends to answer this main question: What is the pattern of modernism in Mirzadeh Eshghi's poetry collection? His openness, courage, precision, and precise analysis of the political situation of the community are very significant in awakening and stimulating national emotions. The important point is that the lack of attention to the details of modernism, the expression of the diverse themes of modernism and paradoxical thinking, and the inner conflicts of love have caused his thoughts to not be adequately and comprehensively identified; therefore, in this research, using the "Grounded Theory" strategy, without any presumptions and biased judgment, the concepts of modernization in love poems were extracted and categorized. At the end of this process, by comparing and measuring the data and concepts, the components of modernization including 61 concepts were designed and arranged in the form of 11 components. The category of "domestic policy affairs" and Social developments with 12 repetitions have the highest frequency compared to other categories.

Keywords: Modernism, Constitutional Poetry, Mirzadeh Eshghi, Grounded Theory.

* Corresponding Author: hosseinayahya@yahoo.com

How to Cite: Hosseinaei, Y., Nozhat, B. (2022). Components of Modernism in Mirzadeh Eshghi's Poetry based on the Strategy of Grounded Theory. *Literary Text Research*, 26(93), 7-33. doi: 10.22054/LTR.2021.48897.2908

مؤلفه‌های تجددگرایی در دیوان اشعار میرزاده عشقی بر مبنای نظریه داده بنیاد

یحیی حسینی * استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه افسری امام علی (ع)، تهران، ایران

بهمن زهت استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

چکیده

میرزاده عشقی یکی از نمایندگان برجسته و از پیشگامان جریان تجدد ادبی در دوره مشروطیت است که به ضرورت ایجاد تحولات اساسی در این عصر پی برده بود. صراحت لهجه، نکته‌بینی، جزئی‌نگری و تحلیل دقیق او درباره دگرگونی‌های سیاسی و اجتماعی به‌خوبی مشهود است؛ اما نگرش میرزاده عشقی به پدیده‌های پیرامونش یکسان و منسجم نیست. بیان مضامین متنوع درباره تجدد، ناهماهنگی در ساختار و مفاهیم شعری، تناقض‌اندیشی و تعارضات درونی شاعر سبب شده که اندیشه‌هایش به شکل منسجم و جامعی شناسایی نشود؛ از این رو لازم است تا دیدگاه‌ها و مضامین شعری وی بر مبنای روشی علمی و به‌طور کامل استخراج و تقسیم‌بندی شود. پژوهش حاضر باهدف شناسایی مفاهیم تجددگرایی در اشعار میرزاده عشقی، می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که مؤلفه‌های تجددگرایی در دیوان اشعار میرزاده عشقی کدام است؟ این تحقیق ازجمله پژوهش‌های کیفی است که با روش «راهبرد داده بنیاد» انجام شده است. در این روش پس از گردآوری داده‌های کیفی، مفاهیم مرتبط شناسایی و دسته‌بندی شده است. در پایان، با مقایسه و سنجش داده‌ها، مفاهیم و مقوله‌های تجددگرایی شامل ۶۲ مفهوم در قالب ۱۱ مقوله طراحی و تنظیم گردید. مقوله‌ها عبارت‌اند از: تحولات اجتماعی، امور سیاست داخلی، امور سیاست خارجی، مسائل اداری و دولتی، مسائل اقتصادی، مسائل علمی و آموزشی، مسائل نظامی و امنیتی، مسائل اعتقادی و مذهبی، تحولات زبانی و تحولات واژگانی که مقوله «امور سیاست داخلی» و «تحولات اجتماعی»، با ۱۲ بار تکرار بیشترین بسامد را نسبت به سایر مقوله‌ها به خود اختصاص داد.

کلیدواژه‌ها: تجددگرایی، شعر مشروطیت، مفاهیم هویت ملی و دینی، میرزاده عشقی، نظریه داده بنیاد.

مقدمه

موضوع «تجدد» از جمله مباحث اصلی تاریخ و فرهنگ معاصر است، به گونه‌ای که از رهگذر زبان و ادبیات بر تمامی جنبه‌های ذهن و زبان ایرانی سیطره انداخت. امروزه نگرستن به ادبیات تنها از منظر زیباشناختی، نگرش سطحی و ساده‌انگارانه تلقی می‌شود؛ چراکه بررسی تحولات و رویکردهای شعر و ادب فارسی و راهیابی آن به زندگی مردم، بستر مناسبی را برای آزاداندیشی و رشد آگاهی‌های جمعی در دوره‌های مختلف فراهم کرده است. «ادبیات فارسی از دورهٔ مشروطه به کلی متحول شد و در آغاز راه جدیدی قرار گرفت که پویایی و تحرک خاصی به آن بخشید.» (غلامحسین زاده، ۱۳۸۰)

«تجدد (نوگرایی) سلسلهٔ به هم پیوسته‌ای از تحولات اقتصادی، فرهنگی، مذهبی، زیباشناختی، معماری، اخلاقی و سیاسی است.» (میلانی، ۱۳۸۳) شاعران این دوره بیشتر به جهت ناآگاهی از پیشینهٔ شعر فارسی، همچنین برای سرعت در انتقال پیام، درصدد جایگزینی زبان گفتار عامیانه به جای زبان فاخر ادبی بودند؛ از طرفی «تجدد تأثیر عمیقی بر هنر و ادبیات نهاد و هنر و ادبیات از جنبه‌های گوناگونی به زندگی مردم عادی راه یافت.» (محمدی، ۱۳۸۶) «کشاکش ما با تجدد حدود ۱۵۰ سالی است که آغاز شده و گویا به امر پایان‌ناپذیری بدل شده است» (علی‌نژاد، ۱۳۹۶) «در طول این سال‌ها، بارها کوشیده‌ایم در مسیر «نوگرایی» قرار بگیریم، ولی هر بار «سنت» از درون، آن‌چنان با قدرت سر برآورده که رسیدن به هدف را دشوار کرده است» (همان)؛ شاید به این دلیل که به جای مشخص کردن مفاهیم و اهداف تجددگرایی و تفکیک آن‌ها از اهداف جزئی‌تر، در هر مرحله از تاریخ، مسائل را به نحوی تیره‌وتار در هم آمیخته‌ایم.

نوآوری در دیوان اشعار میرزاده عشقی به شکل‌های گوناگونی بیان شده است. «شاید اصلی‌ترین بخش نوآوری عشقی مربوط باشد به دید تازهٔ وی و شیوهٔ تفکر شاعرانه‌اش ... تا آنچه را خود تجربه می‌کند به شعر درآورد.» (آجودانی، ۱۳۸۲) از سوی دیگر، اندیشه و نگاه عشقی به تمام پدیده‌ها چندان یکدست و منسجم نیست؛ درجایی به افتخارات ایران باستان تفاخر می‌کند؛ درجایی این تفاخر و یادآوری بیش‌ازحد را مایهٔ عقب‌ماندگی و

پس روی می‌داند؛ درجایی تحریک احساسات ملی را می‌ستاید و درجایی از انفعال مردم انتقاد می‌کند. «ایراد اساسی عشقی، فقدان عقیده منسجم و همچنین سرگردانی در گرداب تضاداندیشی و تناقض‌گویی است.» (شمعی و همکاران، ۱۳۹۲)

در منظومه جهان‌بینی میرزاده عشقی به‌سختی می‌توان به یک شاخص یکسان دست یافت و تمام جنبه‌های تجدّد را بررسی نمود؛ لذا باید از شیوه‌ای خاص استفاده کرد. هرچند تفکیک مفاهیم از هم کار چندان آسانی نیست، اما ناهماهنگی و تعارضات موجود این را می‌طلبد که مضامین و اندیشه‌های شعری وی به شکلی کامل و منسجم استخراج و تقسیم‌بندی شود.

این تحقیق باهدف انسجام بخشیدن به دیدگاه‌ها و اندیشه‌های یکی از شاعران عصر مشروطه و شناسایی مفاهیم تجدّدگرایی در شعر وی تهیه شده است؛ بنابراین پرسش اصلی پژوهش به‌صورت زیر مطرح می‌شود: الگوی تجدّدگرایی در اشعار میرزاده عشقی کدام است؟ در راستای این بررسی می‌کوشیم به پرسش‌های فرعی زیر نیز پاسخ دهیم:

الف. مفاهیم و مقوله‌های موجود در اشعار میرزاده عشقی کدام‌اند؟

ب. گزاره‌های حاصل از ارتباط مفاهیم شعری میرزاده عشقی کدام‌اند؟

۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در زمینه اندیشه‌ها و دیدگاه‌ها؛ تحلیل مفاهیم؛ توانمندی یا ضعف‌های شعری؛ بن‌مایه‌ها و عناصر به‌کاررفته در دیوان اشعار میرزاده عشقی صورت گرفته است. هرکدام از پژوهشگران به بررسی یک موضوع یا ارتباط میان چند شاخص در شعر او پرداخته‌اند؛ اما تاکنون تحقیقی با این رویکرد و به روش گراندد تئوری (Grounded Theory) درباره میرزاده عشقی انجام نشده است. امتیاز روش پژوهشی حاضر در مقایسه با پژوهش‌های مطرح‌شده در این است که الگوی این تحقیق، الگویی جامع است که هم‌زمان می‌کوشد به بیشتر شاخص‌های مؤثر درباره موضوع تحقیق توجه کند. در ادامه به برخی از آثاری که در این زمینه نگاشته شده اشاره می‌شود:

۱. قیصر امین پور (۱۳۸۶) در کتاب «سنت و نوآوری در شعر معاصر» تاریخ حقیقی شعر فارسی را از زمان قدیم تا حدود سال ۱۳۲۰ بررسی کرده است. نکته اساسی اینکه وی سنت و نوآوری را به شکل دو عرصه لازم و ملزوم و مکمل یکدیگر معرفی کرده است. این کتاب برگرفته از رساله دکتری زنده‌یاد قیصر امین پور است؛ و در نوع خود اولین پژوهش دانشگاهی است که به مسئله سنت و تجدّد پرداخته است.

۲. علی محمدی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «میرزاده عشقی و مسئله تجدّد» مفهوم تجدّد و مصادیق مسئله تعارض در جهان‌بینی و اندیشه را در شعر عشقی بررسی می‌کند. نویسنده معتقد است که رویکرد میرزاده عشقی به انسان ایرانی، انباشته از تناقض و تضاد است. وی ارتباط میان تناقض با تجدّد و روند شکل‌گیری آن در ایران را بررسی و برخی از مفاهیم بنیادین تجدّد در غرب (انسان‌گرایی، فردگرایی، تعارض زبان و واقعیت) را با رویکردهای نوگرایانه در شعر عشقی مقایسه می‌کند.

۳. ماشاءالله آجودانی (۱۳۸۲) در کتاب «یا مرگ یا تجدّد» تلاش کرد تا دور از هرگونه جانبداری و داوری‌های مغرضانه، برخی از دغدغه‌های مردم را در خصوص ملی‌گرایی، وطن‌پرستی، آزادی، مدرنیته و ... از زبان ادیبان و روشنفکران عصر مشروطه بیان کند. این کتاب مجموعه مقالاتی درباره شعر و ادب دوره مشروطه است.

۴. میلاد شمعی و مینو بی‌طرفانی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل مفهوم وطن در شعر و اندیشه میرزاده عشقی» دیدگاه‌های متعدد و متنوع عشقی را درباره مسائل اجتماعی و سیاسی کشور تبیین می‌کنند و کلید راه‌یابی به مبانی وطن‌خواهی عشقی را در پیوند با عواطف فردی، روحیه عرب‌ستیزی، اتحاد همگانی و ضدیت با جمهوری قلابی می‌دانند. عشقی به‌خوبی می‌داند که رضاخان با تکیه بر نفوذ انگلیس در پی بازگرداندن جامعه به دوران دیکتاتوری است و عنوان «جمهوری» تنها دستاویز و بهانه‌ای برای او و بیگانگان است تا اهداف خود را پیش ببرد؛ به همین علت آن را «جمهوری قلابی» نامید. (شمعی، ۱۳۹۳)

۵. سیروس علی‌نژاد (۱۳۹۶) در کتاب «چند گفتگو درباره تجدّد» با تعدادی از اندیشمندان ایرانی، مانند جمشید بهنام، داریوش آشوری، علیرضا علوی‌تبار و ... مصاحبه

کرده است. او علاوه بر ارائه پرسش‌هایی در خصوص موضوع تجدد در ایران، به تحولات جدید در افغانستان و تاجیکستان نیز اشاره کرده است؛ چراکه سرنوشت این کشورهای فارسی‌زبان را در پیوند با یکدیگر می‌داند.

۲. مبانی نظری پژوهش

الف) تجدد‌گرایی

«نخستین بحث‌های نظری دربارهٔ ضرورت تغییر هنجارهای کهن ادبی در آثار روشنفکران مشروطه‌خواهی، همچون آخوندزاده، آقاخان کرمانی و ملک‌خان مطرح می‌شود. این روشنفکران ضمن هواداری از تجدد سیاسی و تجدد اجتماعی بر تحول ادبیات به مثابهٔ پدیده‌ای تأکید می‌کردند که می‌تواند در تثبیت یا تغییر وضعیت موجود اثرگذار باشد.» (کریمی‌حکاک، ۱۳۹۴؛ به نقل از زمانی و همکاران، ۱۳۹۸) «آنان معتقدند که خالق اثر ادبی باید مخاطبان عام را در نظر بگیرد و زبانی ساده و متناسب با فهم آنان به کار ببندد؛ و به جز این، به جای موضوعاتی چون مدح شاهان مستبد، توصیف طبیعت، وصف معشوق و موضوعات مشابه این‌ها به موضوعاتی مرتبط با مشکلات اجتماعی و سیاسی موجود بپردازد.» (زمانی و همکاران، ۱۳۹۸) دل‌بستگی تودهٔ مردم به سنت‌های کهن از یک طرف و جاذبه‌ای که در تمدن غربی برای روشنفکران وجود داشت، آرام‌آرام جامعهٔ ایرانی را بین دو قطب مخالف تقسیم کرد: سنت‌گرایان و نوگرایان.

در کشاکش جدال نوگرایان و سنت‌گرایان، شعر فارسی سلاحی کارآمد در دست ادیبان و روشنفکران گردید و شاعران و نویسندگانی همچون ملک‌الشعراى بهار، علی‌اکبر دهخدا، نسیم شمال، عارف قزوینی، ابوالقاسم لاهوتی، فرخی یزدی، میرزاده عشقی و ... به بهترین نحو ممکن از این ابزار برای بیان اندیشه‌های خود استفاده کردند. آنان که آوازهٔ دگرگونی‌ها و تحولات اجتماعی را در جوامع غربی شنیده یا مشاهده کرده بودند، با بصیرتی کامل، به تبلیغ و ترویج این پدیده‌های نوظهور پرداختند. طرفداران نوگرایی با بهره‌گیری از عناصر و مفاهیم اساسی مانند آزادی و آزاداندیشی، تفکر و عقل‌گرایی،

عدالت و برابری، انسانیت و انسان‌مداری و ... درصدد ایجاد اصلاحات اساسی در بدنه جامعه بودند.

ب) تجددگرایی در شعر میرزاده عشقی

میرزاده عشقی از شاعران پر جنب و جوشی بود که با وجود عمر کوتاهش توانست، جنبه‌های گوناگون و متنوعی از پدیده تجدد را در اشعارش منعکس کند. سید محمدرضا میرزاده عشقی (۱۳۰۳-۱۲۷۳ ه.ش) در همدان به دنیا آمد. دوران تحصیلش را در تهران گذراند. در مدارس فرانسوی، زبان فرانسه آموخت. مدتی نیز در ترکیه ساکن بود و از طریق فضای فرهنگی و علمی آن کشور با ادبیات جدید اروپا آشنا شد. «وی از جمله شاعران و نویسندگانی است که هم به سبب حضور نسبتاً طولانی در ترکیه و هم به سبب آشنایی با زبان فرانسه با مفاهیم تجدد آشنا شد.» (مدرسی و صمدی، ۱۳۹۱)

با اینکه جنبه‌های تناقض‌اندیشی و نقیضه‌گویی در اشعار عشقی زیاد است، اما این موضوع با تناقض‌اندیشی در روان‌شناسی جمعی ایرانیان و تنش‌های موجود در آن دوره حساس بی‌ارتباط نیست؛ یعنی در زمانه و فضای زندگی شاعر، بسیار طبیعی به نظر می‌رسد که هر شاعر و نویسنده‌ای با این تناقضات دست‌وپنجه نرم کند. به قول دکتر شفیعی کدکنی: «دوره بحرانی زندگی عشقی نیز یکی از دلایلی است که باعث شده وی تمرکز و آرامش لازم را نداشته باشد.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰) یکی از پیشگامان جریان تجددگرایی، میرزاده عشقی بود که با زبان تند و آتشین در مسیر آگاه‌سازی مردم گام برداشت. هرچند میرزاده عشقی در پی تجدد و نوگرایی بود، اما در سطحی گسترده از واژگان کهن استفاده کرده است؛ این ویژگی موجب بروز خطاهای صرفی و نحوی و نابهنجاری‌های دستوری بی‌شماری در شعر او شده است؛ چراکه بهره‌گیری او از عناصر و مفاهیم باستان‌گرایی، ناشی از عدم تسلط او به شگردها و دقایق زبانی بود؛ از این رو به ناگزیر، واژگان کهن و نو را در کنار هم می‌نشانند تا مقصود خود را ادا کند؛ اما آنچه بیش‌ازپیش در ساختار اندیشه و رویکرد عشقی به چشم می‌خورد، رویکرد متناقض و ناهمسان او به ابعاد تجدد است. «عشقی نماد تمام تعارضات روحی جوانان روشنفکر و

در عین حال طبقه پایین جامعه بود که البته این تعارضات درونی به صورت اشعار بیدارگرانه در بیرون نمود می‌یابد.» (آرین پور، ۱۳۷۲)

۳. روش^۱

باهدف انسجام بخشیدن به اندیشه‌های شاعر و نشان دادن تمام جزئیات و مفاهیم تجددگرایی در شعر میرزاده عشقی، از روش گراند تئوری یا «نظریه داده بنیاد» استفاده شده است.

«راهبرد پژوهشی روشی نظام‌مند و کیفی برای خلق نظریه‌ای است که در سطحی گسترده به تبیین فرآیند کنش یا کنش متقابل موضوعی با هویت مشخص می‌پردازد.» (Creswell, 2002). نظریه داده بنیاد یکی از راهبردهای اجرای پژوهش‌های کیفی است که در سال ۱۹۷۶ توسط گلاسر و استراوس مطرح شده است. در این روش، نظریه‌ها به‌طور مستقیم از دل داده‌ها استخراج می‌شود. «ویژگی اصلی نظریه داده بنیاد، تأکید بر بررسی دقیق داده‌های جمع‌آوری‌شده بدون هیچ‌گونه تعصب و جانبداری است.» (استراوس و همکاران، ۱۹۹۸) «در این روش، برای گردآوری داده‌های اطلاعاتی در مورد یک پدیده، از شیوه‌های کیفی استفاده می‌شود و به‌جای تعریف مسئله بر مبنای ادبیات تحقیق و در قالب متغیرهای مستقل و وابسته، تنها سؤال اصلی تحقیق مطرح می‌گردد.» (دانایی‌فرد، ۱۳۸۹)

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی است؛ زیرا می‌توان از برخی از نتایج آن به‌عنوان شاخص‌های تجددگرایی در دوران کنونی بهره‌جست. در انجام یک پژوهش به روش داده‌بنیاد، می‌توان از طرح‌های نظام‌مند، ساختارگرا و ظهوریابنده استفاده کرد. در این پژوهش، از طرح «ظهوریابنده گلنزر» استفاده شد؛ زیرا مبنای کار این بود که از دل داده‌های کیفی، مفاهیم و مؤلفه‌هایی استخراج شود. این‌گونه پژوهش‌ها از نوع اکتشافی است و به فرضیه‌نیازی ندارد، بلکه باید نظریه‌ای در پایان ساخته شود؛ و چون پایه اصلی نظریه‌سازی داشتن مفاهیم است، باید سازوکاری فراهم شود تا بتوان مفاهیم را شناسایی

کرد. برای این کار در مرحله اول تجزیه و تحلیل داده‌ها صورت گرفته است. نوآوری در اشعار عشقی در باب مسائل گوناگون و متنوعی مطرح شده است؛ از طرفی جهان‌بینی او در مجموعه آثارش چندان یکپارچه نیست؛ بنابراین راهبرد «نظریه داده بنیاد» انتخاب شد تا با این مطلوب سازگاری داشته باشد. در مرحله اول، داده‌های کیفی مرتبط استخراج شد؛ در مرحله دوم، ابیات مرتبط کدگذاری شد. با مقایسه کدها، چند کد که اشاره به یک جنبه مشترک داشت، عنوان یک مفهوم به خود گرفت؛ آنگاه برای موارد مشابه در هر زمینه‌ای، مؤلفه‌های مشترکی تعریف شد. در پایان بر مبنای ارتباط میان مفاهیم موردنظر، مقوله‌هایی استخراج گردید. نکته: در ذیل عنوان کلی روش عناوین فرعی آورده نمی‌شود.

۴. یافته‌ها

۴-۱. کدگذاری باز

همان‌طور که در بخش قبلی شرح داده شد، نظریه داده بنیاد شامل مفاهیم و مقوله‌ها است؛ یعنی ابتدا با کدگذاری متن (در اینجا اشعار)، تعدادی از اشعار ذیل «یک مفهوم» طبقه‌بندی شد و سپس مفاهیم مشابه، ذیل مقوله‌ها طبقه‌بندی گردید. «استخراج مفاهیم و ارتباط دهی آن‌ها به مقوله‌های مشابه از طریق مقایسه‌ها و فرآیندهای رفت و برگشتی صورت می‌گیرد.» (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۹۸) لذا در ابتدا کدهای مناسبی برای داده‌های مختلف اختصاص دادیم و این کدها را در قالب مفاهیم دسته‌بندی کردیم؛ سپس با مقایسه مفاهیم و یافتن پیوند مشترک میان آن‌ها، مقوله‌هایی تعیین و بدین ترتیب کدگذاری محوری انجام شد. «برای تحلیل داده‌های گردآوری شده لازم است تا مراحل سپری شود تا در نهایت پارادایمی منطقی یا تصویری عینی از نظریه داده بنیاد خلق و ارائه گردد.» (Strauss & Corbin, 1998)

جدول ۱. کدگذاری باز داده‌های کیفی مربوط

مقوله‌ها	مفاهیم	گزاره‌های منتخب (دیوان مصور میرزاده عشقی)
	فریبکاری جوانان شهری	جواب داد بدو من از این عروسی‌ها/ هزار گونه دهم وعده، کی کنم اجرا؟ (ص ۱۸۱) بر آن جوانک ناپاک روح لعنت باد / خدای داند هر گه نمایم از او یاد (ص ۱۸۳)
	آزادی خواهی	چو طفلک‌انم دادند جان در آن وادی / به طیب خاطر گفتم: فدای آزادی (ص ۱۸۷) تو سزد بر دگران بدهی درس / سخن آزاد بگو هیچ مترس (ص ۲۱۸) ترقی اندر این کشور محال است / که در این مملکت قحط‌الرجال است خرابی از جنوب و از شمال است / بر این مخلوق آزادی وبال است (ص ۲۸۶) باری آرای حکیمانه خود را همه گاه / فاش می‌گویم و یک ذره نباشد باکم (ص ۳۶۹)
تحولات اجتماعی	عدم فرصت‌طلبی اجتماعی	بین که عاقبت آن کهنه مرده شوی لعین / همین که دید شه از تخت گشته افکنده هزار مرتبه مشروطه تر شد از بنده / ز بس که گفت آن مشروطه باد پاینده (ص ۱۸۹) چه ما که زور نداریم و قادرند آن‌ها / هر آنچه میل کنند آورند بر سر ما (ص ۱۸۲) دگر در آنکه وجدان کشی هنر نبود / شرف به اشرفی و سکه‌های زر نبود شرف به دزدی کف رنج رنجبر نبود / شرف به داشتن قصر معتبر نبود (ص ۱۹۲)
	محاكمه مسئولان نالایق	وزیر عدلیه‌ها بر فراز دار روند / رئیس نظمی‌ها سوی آن دیار روند کفیل مالیه‌ها زنده بر مزار روند / وزیر خارجه‌ها از جهان کنار روند (ص ۱۹۲)
	مسئله حجاب	مر مرا هیچ گنه نیست به جز آنکه زنم / زین گناه است که تا زنده‌ام اندر کنم من سیه پوشم و تا این سیه از تن نکنم / تو سیه بختی و بدبخت چو بخت تو منم (ص ۲۱۴) در حجاب است سخن گرچه بود ضد حجاب / بس خرابی ز حجاب است که ناید به حساب (ص ۲۱۸) آن زن که نجیبه و عفیف است / در خانه نشسته باد بهتر بر خود در خلوت و ره غیر / بگشوده و بسته باد بهتر (ص ۴۰۸)
	تساوی حقوق زن و مرد	شرم چه؟ مرد یکی، بنده و زن یک بنده / زن چه کردست که از مرد شود شرم‌منده؟ (ص ۲۱۸) خلاصه تا نبرد کس ز اهل شمران بو / بر این قضیه بی‌عصمتی دختر او نهان ز خلق مر او را نهد به خاک اندر (ص ۱۸۲)
(تحولات اجتماعی)	حمایت از قانون اساسی	... چهل تن اندر این هنگامه مردند / برای حفظ قانون جان سپردند که قانون اساسی چون شده خوار / دگر کس ملک را باشد پرستار؟ (ص ۲۹۴) به قانون اساسی پشت پا زد / برای خودنمایی نزد یارو به گفتا من نخواهم خورد سوگند / که بر هوچیگری بگرفته‌ام خو (ص ۴۳۳)

مقوله‌ها	مفاهیم	گزاره‌های منتخب (دیوان مصور میرزاده عشقی)
	وجود بی‌عدالتی در محاکم قضایی	یافته اجحاف و ستم خاتمه / نیست کسی را ز کسی واهمه هست مجازات برای همه / حاکم مطلق چو بود محکمه محکمه را مسخره دیگر مکن / بشنو و باور مکن (ص ۲۹۵)
	انتقاد از انفعال مردم جامعه	یا رب این مخلوق را از چوب بتراشیده‌اند؟ / بر سر این خلق خاک مردگان پاشیده‌اند؟ (ص ۳۱۰) ملتی را که چنان جرات و طاقت نبود / که به خس گوید کذب تو صداقت نبود! (ص ۳۲۳) اهالی همه خواب و غفلت زده / خمار زرین باده در میکده (ص ۳۸۸) لیکن همه کناره نموده ز کارها / وز دم همه گرفته و مأیوس و قرقری (ص ۳۵۹)
	اجرائی کردن شعارها و وعده‌ها	ز اظهار درد درد مداوا نمی‌شود / شیرین دهان به گفتن حلوا نمی‌شود درمان نما، نه درد که با پا زمین زدن / این بستری ز بستر خود پا نمی‌شود (ص ۳۳۹)
	مهاجرت مسئولان به خارج	زین‌ها چو بگذری همه آنان نموده‌اند / بهر زر این مهاجرت و این مسافری! (ص ۳۵۹) امروز اگر غروب کنی از وطن چه غم؟ / فردا کنی طلوع و به چنگش در آوری ... من خامشم تو خویش بیندیش، این نکوست / اینگونه مردمی بگذاری و بگذری؟ (ص ۳۶۱)
	نابسامانی‌های اجتماعی	مادر بیچاره، فتاده علیل / دخترک اندر پی هر کج سبیل پرستارانش ز وزیر و وکیل / جمله فتادند به فکر آجیل (ص ۴۲۴) کز زغال کنده دائم دم زدی، وز چوب بید / از میان دکه کیسه کیسه زر بیرون کشید مادرش را دید و دختر را به زور زر خرید / احتیاج آمیخت با موی سیه، ریش سفید (ص ۳۰۴) ملتی کالوده تریاک باشد صبح و شام / دائم آگنده دماغ، از گند افیون می‌کند! (ص ۳۳۵)
	مشروطه‌خواهی	منی که کنده بدم، جان به پای مشروطه / ز پا فتاده بدم، از برای مشروطه بشد دو میوه عمرم فدای مشروطه / عریضه دادم بر اولیای مشروطه (ص ۱۸۸)
امور سیاست داخلی	استبداد ستیزی	تمام مردم، دلشاد مرگ استبداد / من از دو مسئله خوشحال و خرم و دلشاد یکی ز زادن مریم، دگر ز وضع نوین (ص ۱۸۶) رای من اینست کاندید از برای انتخاب / اندرین دوره مناسب تر کس از شداد نیست ... ای خدا این مهد استبداد را ویران نما / گرچه در سرتاسرش یک گوشه‌ای آباد نیست (ص ۳۶۴)

گزاره‌های منتخب (دیوان مصور میرزاده عشقی)	مفاهیم	مقوله‌ها
<p>ز من اگر شنوی، خویش را خراب مکن / ز انقلاب تقاضای نان و آب مکن (ص ۱۸۸)</p> <p>چه گویمت من از این انقلاب بدبنیاد! / که شد وسیله‌ای از بهر دسته‌ای شاید! (ص ۱۸۹)</p> <p>دادند هر یک از دگری بهتر امتحان / در اجنبی پرستی و بیگانه پروری!</p> <p>صندوق‌های لیره جلو، دوش استران / واندر عقب مهاجر و انصار چرچری (ص ۳۵۸)</p>	<p>عدم منفعت‌طلبی سیاسی</p>	
<p>کدام دوره تو دیدی که این رجال خراب / پی محاکمه دعوت شوند پای حساب؟ (ص ۱۹۰)</p> <p>حواله همه این رجال، بر دار است / برای خائن، چوب و طناب در کار است ... به خائنین زمین، آسمان عدو گردد / زمان کشتن افواج مرده‌شو گردد (ص ۱۹۲)</p> <p>همی نگردد آباد این محیط خراب / اگر نگردد از خون خائنین سیراب (ص ۱۹۲)</p>	<p>محاکمه سیاستمداران نالایق</p>	
<p>عید خون گیر پنج روز از سال / سیصد و شصت روز راحت باش (ص ۱۲۸)</p> <p>ملتی را که چنان جرئت و طاقت نبود / که به خس گوید کذب تو صداقت نبود!</p> <p>پی حفظ وطن خویش، لیاقت نبود! / عید بگرفتن این قوم، حماقت نبود؟! (ص ۳۲۳)</p> <p>اجدادتان به حال شما گریه می‌کنند / کز چه میانه ملل اسباب خنده‌اید؟ ایرانی از قدیم مهین بود و سربلند / آیا چه گشته است شما سرفکننده‌اید؟ (ص ۲۳۶)</p>	<p>تحریک احساسات ملی و تهییج مردم</p>	
<p>دریغ از راه دور و رنج بسیار / حقیقت بارک‌الله چشم بد دور مبارک باد این جمهوری زور / ازین پس گوش‌ها کر، چشم‌ها کور (ص ۲۸۶)</p>	<p>مخالفت با جمهوری اجباری</p>	
<p>با من آر یک دو سه گوینده هم آواز شود / کم کم این زمزمه، در جامعه آغاز شود (ص ۲۱۹)</p> <p>اعلام زوال سیم و زر خواهم داد / دولت همه را به رنجبر خواهم داد یا افسر شاه را نگون خواهم کرد / یا در سر این عقیده سر خواهم داد (ص ۴۰۹)</p> <p>این ملک یک انقلاب می‌خواهد و بس / خونریزی بی‌حساب می‌خواهد و بس امروز دگر درخت آزادی ما / از خون من و تو آب می‌خواهد و بس (ص ۴۱۲)</p>	<p>روحیه انقلابی‌گری</p>	
<p>نماید که سلیمان را حمایت / شود گاهی تدین را مدد کار که سازد این دو را با یکدگر یار / دریغ از راه دور و رنج بسیار (ص ۲۸۷)</p> <p>تدین گفته مجلس هست با من / نمایم اکثریت را معین شود این کار قبل از عید روشن / به جمهوری بگیرم رأی قطعاً (ص ۲۸۹)</p>	<p>تشریح وضعیت مجلس</p>	<p>(سیاست داخلی)</p>

مقوله‌ها	مفاهیم	گزاره‌های منتخب (دیوان مصور میرزاده عشقی)
		از این افکار مالخولیایی / به مجلس اکثریت شد هوایی تدین کرد خیلی بی حیایی / به یکدم بین افرادش جدایی (ص ۲۹۱)
یادآوری نقش روزنامه‌ها		نمودم من جراید را اداره / شفق، کوشش، وطن، گلشن، ستاره قیامت می‌شود با یک اشاره / دگر معنی ندارد استخاره (ص ۲۸۹)
انتقاد از مقامات سیاسی		ای وثوق الدوله! ایران ملک بایبیت نبود؟ / اجرت‌المثل متاع بچگی‌هایت نبود (۳۱۰) که مستوفی است شخصی لاابالی / مشیرالدوله مرعوب و خیالی وثوق الدوله جایش هست خالی / بود فیروز هم در فارسی والی (ص ۲۸۹) آن خیانت‌ها که با ایران وزیران می‌کنند! / بارها بدتر به من، این سفله‌گردون می‌کند! (ص ۳۳۶) این مجلس چهارم به خدا ننگ بشر بود / دیدی چه خبر بود؟ هر کار که کردند، ضرر روی ضرر بود / دیدی چه خبر بود؟ (ص ۴۴۱)
اتحاد دولت و ملت		... هست دگر موقع صلح و صفا / نیست ز هم دولت و ملت جدا تکیه دولت همه بر ملت است / ملت از آن حامی این دولت است (ص ۲۹۶) زین صدای نازیبا، در وطن طنین افتاد / بین ملت و دولت، اختلاف و کین افتاد طفل پاک آزادی، از رحم جنین افتاد / رفتان ز یاد: نام اتحاد: (ص ۲۹۹)
تمجید از کابینه دولت		بین «عشقی» که هر کابینه را نفرین نمود اینک / چسان در مدح این کابینه قدرت مصمم شد (ص ۳۳۳) ای یار لطیف گوی مرشد / با آن همه منطوق چرندی «کابینه نیم بند» خواندی / این دولت آبروی مندی (ص ۴۰۷)
برقراری صلح و دوستی		بین امروز مردم را به خون یکدگر تشنه / که دیری نگذرد کائن عادت دیرین نمی‌ماند به باید روزگار صافی و صلح و صفا روزی / به جان دوستان آتروز دیگر کین نمی‌ماند (ص ۳۶۵)
استثمار کشورهای آسیایی		در اروپا، آسیا را لقمه‌ای پنداشتند / هر یک اندر خوردنش، چنگال‌ها برداشتند بی‌خبر کاخر ننگجد کوه در حلقوم کاه / گر که این لقمه فرو بردند، روی من سیاه (ص ۲۴۰) نازم به گوی بازی مردان انگلیس / خم گشته پشت دهر ز چوگان انگلیس ایران و هند و تازی و سودان و ترک و چین / افتاده همچو گوی، به میدان انگلیس (ص ۴۱۰) تا نخواهد شرق، کی مغرب برآید آفتاب / غرب را بیداری آنگه شد که شرقی شد بخواب (ص ۲۴۰)

گزاره‌های منتخب (دیوان مصور میرزاده عشقی)	مفاهیم	مقوله‌ها
<p>دارم امید آنکه گر شرقی بیابد اقتدار / از پی آسایش خلق اقتدار آید بکار نی چو غربی آدمی را رانده از هر جا کنند / آدمی و آدمیت را چنین رسوا کنند (ص ۲۴۰)</p> <p>زیردستی و زیر دستی تو در کف تست / دست بسته نشد آن مرد که دست از جان شست</p> <p>هرگز از دست نرفت آنکه زیردستی خواست (ص ۳۲۴)</p> <p>ایرانی آر بسان اروپائیان نشد / ایران زمین بسان اروپا نمی شود زحمت برای خود کش که خود به خود / اسباب راحت تو مهیا نمی شود (ص ۳۳۹)</p>	<p>خودباوری و اقتدار ملی</p>	
<p>فرق جمعی شیره مالی می کنم / خمره را از شیره خالی می کنم ظاهراً جمهوری پر زرق و برق / وز تجدد هم کله آن را به فرق باطناً یاسی ایران، انگلیس / خر شود بدنام و یاسی شیره لیس (ص ۲۸۰)</p> <p>تا تهیه در لندن شد اساس جمهوری / خود سری تدارک شد، بر قیاس جمهوری ارتجاع و استبداد در لباس جمهوری / آمد و نمود، حیل به با رنود (ص ۲۹۸)</p> <p>هیچ میدانی حریف ما چه دارد در نظر؟ / این همه خرج گزافی را که اکنون می کند!</p> <p>انگلیس آخر دلش بهر من و تو سوخته؟ / آنکه بهر یک و جب خاک این قدر خون می کند! (ص ۳۳۴)</p>	<p>مخالفت با دخالت انگلیس</p>	
<p>دزد رهن دزد نادانست راحت پشت میز / دزد دانا دزدی از مجرای قانون می کند گوش آوخ ندهد این ملت بدین‌ها ور دهد: / گوش از این گوش، از آن گوش بیرون می کند! (ص ۳۳۵)</p> <p>تنها منم که گر نشود حکم قتل من: / حاشا، چنین معاهده امضا نمی شود گر سیل سیل خون ز در و دشت ملک هم / جاری شود معاهده اجرا نمی شود (ص ۳۳۹)</p>	<p>مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹</p>	
<p>به رسم نبرد فتنه بر پا کنند / مر این سو زمین را اروپا کنند سپس تیر و توپ و خدنگ و تفنگ / بپاشند هر سو بر آیین جنگ بسی قتل و غارت نمایند بر / مر آن مردمی را که دارند زر (ص ۳۸۸)</p> <p>... سپس خویشتن هیچ نی باختند / شهیدان شهوت بسی ساختند فقط پس هوس، دونی و گمرهی / بماند بر ایرانیان تهی! (ص ۳۸۸)</p> <p>امان از خویش را بی خانه دیدن / خود اندر خانه بیگانه دیدن سپس بیگانه بی خانمان را / بجای خویش صاحبخانه دیدن! (ص ۴۰۵)</p>	<p>فتنه انگیزی بیگانگان</p>	

مقوله‌ها	مفاهیم	گزاره‌های منتخب (دیوان مصور میرزاده عشقی)
	اتحاد کشورهای منطقه از طریق مناسبات فرهنگی	ای گروه پاک مشرق، هند و ایران، ترک و چین / بر سر مشرق زمین شد جنگ در مغرب زمین (ص ۲۴۰) میان این دو قوم الفت مقام معنوی دارد / دلیل منطق من را کتاب مثنوی دارد چه خوش بادی هنوز ایران ز شاه غزنوی دارد / به‌ویژه هان که الفتان ز نو طرح نوی دارد (ص ۲۷۱)
مسائل اداری و دولتی	وجود فساد اداری	پس از دو ماهی، روزی به شوخی و خنده / بگفت: خانمکی خواهم از تو زینده! (ص ۱۸۴) به آن سیاه دل از بس که خلق رو دادند / پس از دو ماه مقام مرا بدو دادند (ص) (۱۸۵) عمو! تمام ادارات مرده‌شو خانه است / و زین ره است که این کهنه‌ملک ویرانه است (ص ۱۹۰) تو صدراعظم آینده‌ای ز بس دادی / «قوم السلطنه» نصف تو داد والی شد «نظام سلطان» سوسیال انقلابی بود / به یک حکومت از اشراف اعتدالی شد (ص) (۴۲۰)
	وجود بوروکراسی اداری	سپس برفتم هر روز هیئت وزرا / جواب نامه خود را نمودم استدعا (ص ۱۸۸)
مسائل اقتصادی	اهمیت دادن به وضعیت خزانه کشور	گه اعتدال و گه رادیکال، گاه سوسیال / بدتر از آن که نیست که هفتاد شو گرفت خلق گویند در خزانه نماندست یک فلوس / ما را هزار خنده از این گفتگو گرفت (ص ۴۱۸)
	تأکید به دریافت مالیات	تو از «اداره مالیه» مالیات خواه / که صرف ساختن پارک‌های عالی شد خزانه رفت همه «فهیم الملک» / بدل به پارک و دکاکین و مبل و قالی شد (ص) (۴۲۰ و ۴۲۱)
مسائل ادبی و هنری	جزئی‌نگری در توصیف	اوایل گل سرخ است و انتهای بهار / نشسته‌ام سرسنگی کنار یک دیوار جوار دره در بند و دامن کهسار / فضای شمران اندک ز قرب مغرب تار (ص ۱۷۴) پول و سور و عیش و نوش از دیگران / تو برای خویشتن، الرحمن بخوان روز و شب له له بزنی از تشنگی / کنج غربت جان بده از گشنگی! (ص ۳۹۸)
	نوآوری در صحنه‌پردازی	به روی دشت و دمن ماهتاب تائیده / به هر کجا نگری نقره گرد پاشیده به روی سبزه چمن آن دو یار خوابیده / مرا ز دیدنشان لذتست در دیده (ص ۱۷۸) نشسته بر لب آن گور، پیرمردی زار / فشانند اشک همی روی خاک‌های مزار ولی عیان بود از آن دو دیده خونبار / که با زمانه گرفتست کشتی بسیار (ص ۱۸۰)

گزاره‌های منتخب (دیوان مصور میرزاده عشقی)	مفاهیم	مقوله‌ها
<p>خلاصه آنچه که آن پیرزن بیان بنمود / که نام این زن ناکام مرده، مریم بود چنان بسوخت دلم، کز سرم برآمد دود / دهان سپس پی و دنباله سخن بگشود (ص ۱۸۰)</p> <p>با یکی کوزه همان زن به لب آب آمد / من در اندیشه که این منظره در خواب آمد دیدم آن زن که پندار تو نایاب آمد / ز ره دیگر با کاسه و بشقاب آمد (ص ۲۱۷)</p> <p>صف به صف دختر کسری همه جاسان دیدم / خویشتن را پس از این قصه هراسان دیدم</p> <p>همه این قصه به نظم آوردم / فهم آن بر تو حوالت کردم (ص ۲۱۸)</p>	<p>استفاده از تکنیک‌های نمایشنامه</p>	
<p>به حکم آنکه جسمی فربه، اندامی رسا داشت / سپس بر روی ماهش دهانی خرد، گونه سرخ و چشمی قهوه سا داشت / چه شهلایند نگاهش فراز چهره، خرما رنگ گیسوش / چه زیبا می فتادی مو به هر دوش (ص ۳۰۷)</p>	<p>نوآوری در توصیف معشوق</p>	
<p>منکرم من که جهانی به جز این باز آید / چه کنم درک نموده است چنین ادراکم قصه آدم و حوای، دروغ است، دروغ / نسل میمونم و افسانه بود از خاکم (ص ۳۶۹)</p> <p>به پندار دانای مغرب زمین / پدید آور پند نو «داروین» زمانه ز میمون، دمی کم نمود / سپس ناسزا نامش آدم نمود (ص ۳۹۵)</p>	<p>یادآوری نظریه‌های علمی</p>	
<p>در قرن بیستم بشود آدمی سوار / بر آهنی پرنده، دل آکنده از بخار و آنگه رهی که ما به دو سالش کنیم طی / او در هوا دو روزه از آنرا کند گذار! (ص ۴۰۵)</p>	<p>یادآوری اختراعات جدید</p>	<p>مسائل علمی</p>
<p>نکبت و ذلت و بدبختی و آثار زوال / از سر و پیکر ما مردم دون می‌ریزد برج ایفل ز صنایع دید «گل و گلو» گل / بر سر مقبره ناپلئون می‌ریزد (ص ۲۳۳)</p>	<p>یادآوری پیشرفت کشورهای غربی</p>	
<p>به تعلیم قشون اندر ولایات / مهیا تلگرافات و شکایات ز ظلم شاه و دربارش روایات / ز جمهوری اشارات و کنایات (ص ۲۹۰)</p>	<p>آموزش قشون نظامی</p>	
<p>مملکت ما شده امن و امان / از همدان تا طیس و سیستان مشهد و تبریز و ری و اصفهان / شش‌تر و کرمانشه و مازندران (ص ۲۹۵)</p>	<p>نامنی در کشور</p>	<p>مسائل نظامی و امنیتی</p>
<p>گر از من پرسد کسی بی‌درنگ / نگر گویم آری گویمش: چاره جنگ کنون چاره ما، به جز جنگ نیست / چه روی سیاهی دگر رنگ نیست (ص ۳۸۸)</p> <p>ایا بنده گیران خود زر خرید / قلم برکشیدم، علم در کشید ... من آن رزمخواه جبلی منم / همان عشقی جنگ ملی منم (ص ۳۸۹)</p>	<p>جنگ با دشمن</p>	

مقوله‌ها	مفاهیم	گزاره‌های منتخب (دیوان مصور میرزاده عشقی)
		بس بمب و توپ جای بجا کرده کوه و دشت / ترسم دگر فند کره از این مدوری (ص ۳۵۴)
	عدم دخالت نظامیان در سیاست	نسخ شد آیین ستم گستری / هیچ دخالت نکند لشکری در عمل مذهبی و کشوری / نیست به قانون شکنی کس جری (ص ۲۹۵) کلاه خویش نما قاضی: این همه قاضی: / چه لازم است که اندر خزانه غازی نیست! (ص ۳۶۷) «وزیر جنگ» خیال مقام بالاتر / فتاد و غوطه در افکار «ایده آلی» شد (ص ۴۲۰)
	یادآوری دخالت مذهبیون در سیاست	مکن مداخله در کار مملکت ای شیخ / که این مباحثه غسل بی‌نمازی نیست (ص ۳۶۷)
	مخالفت با خرافات	جز خرافات بر این مملکت افزوده چه؟ هیچ! / جز خرابی مه آباد تو بنمود چه؟ هیچ! (ص ۲۰۸) ملتی کو باز قرن بیستم بر درد خود / چاره با ختم و دعا و ذکر و افسون می‌کند! (ص ۳۳۵) ای خدا جای تشکر چشم زخم می‌زند / چشم من هم چشمی آر با رود جیحون می‌کند (ص ۳۳۶)
مسائل اعتقادی و دینی	مخالفت با دین‌ورزی مصلحت‌اندیش	همه دانند خوب، این روضه خوان است / که مزد روضه او یک قران است :اگر اولادهای شمر ملعون / دهند از مزد روضه پول افزون برای شمر او خواند ثناها / برای آن لعین، گوید دعاها! غرض این است بر این آدم لوس / دهند آر پول خواند روضه معکوس (ص ۳۹۹) گر این چنین نبودی، دانی کنون چه بودی؟ / می‌بودی آنکه قرآن در مقبری !بخوانی یاد از نجف کن اندک، خاطر به یار یک / یک / آن هیکل چو «اردک» و آن رنگ زعفرانی (ص ۴۳۵)
	احترام به سایر ادیان	هر دو فرسخ یک کلیسایی بپا به رنم او / گشت تاریخ همه تاریخها ایام او وقف شد یکشنبه‌ها از بهر نام نیک او / روز و شب ناقوس‌ها گوینده تبریک او (ص ۳۹۰) زرتشت دل نبود که آنرا توان ربود! / حاشا قیاس دل، ز چه با انبیا کنید؟ (ص ۳۷۴)
	مخالفت با تقدیرگرایی	... من آن نیم که یکسره تدبیر مملکت / تسلیم هرزه گرد قضا و قدر کنم من آن نیم به مرگ طبیعی شوم هلاک / وین کاسه خون به بستر راحت هدر کنم

گزاره‌های منتخب (دیوان مصور میرزاده عشقی)	مفاهیم	مقوله‌ها
<p>(ص ۳۷۶)</p> <p>نان همه از قبل نیروی بازو خواهند/ نان تو از رشته و بوق و دگنک می خواهی!</p> <p>کلک است این همه در بیستمین قرن برو! / تازه کارا، تو چه زین کهنه کلک</p> <p>می خواهی</p> <p>(ص ۳۷۸ و ۳۷۹)</p>		
<p>آن که گفتی محو قرآن را همی باید نمود/ عن قریب این گفته با سرنیزه مقرون</p> <p>می کند!</p> <p>وای از این مهمان که پا در خانه نهاده هنوز/ پای صاحبخانه را از خانه بیرون</p> <p>می کند (ص ۳۳۴)</p>	<p>حمایت از قرآن</p>	
<p>ز باران بیگانه آغشته اند/ همه پیرو اجنبی گشته اند</p> <p>یکی بنده بند روسان شده/ دگر پای بند پروسان شده! (ص ۳۸۸)</p> <p>(عشقی) تفو بروی جوانان شهری ننگین! / ندانم آنکه خود این گونه مردم بی دین!</p> <p>(ص ۱۸۱)</p>	<p>یادآوری تهاجم فرهنگی</p>	
<p>ولیک اول امسال از او بخورد فریب/ چه چاره داشت که او را بُد این بلیه نصیب؟</p> <p>(ص ۱۸۱)</p> <p>خلاصه تا نبرد کس ز اهل شمران بو / بر این قضیه بی عصمتی دختر او (ص ۱۸۲)</p> <p>درست روزی کان شهریار اعلان داد/ یگانه دختر ناکام من ز مادر زاد (ص ۱۸۶)</p>	<p>کاربرد زبان گفتاری</p>	
<p>ولی عیان بود از آن دو دیده خونبار/ که با زمانه گرفتست کشتی بسیار (ص ۱۸۰)</p> <p>مگر به گوش شما هم رسیده قصه ما/ شنیده ام گل عمر تو چیده اند، خدا: (ص)</p> <p>(۱۸۳)</p> <p>چو دید آب ز من گرم می نشاید کرد / میانه اش پس از آن روز گشت با من سرد</p> <p>(ص ۱۸۴)</p> <p>تو در این خلق عامی عارفی گر زانکه اینان را/ تمیزی شد حنایت نزد کس رنگین</p> <p>نمی ماند (ص ۳۶۵)</p>	<p>استفاده از کنایه‌های جدید</p>	<p>تحولات زبانی</p>
<p>ز من می پرس که کبکم خروس می خواند/ چو من ز حُسن طبیعت که قدر می داند</p> <p>(ص ۱۷۵)</p> <p>گفت اگر ارث جدم است و فلان است/ گو بنما فکر نان که خریزه آب است (ص)</p> <p>(۳۱۹)</p> <p>مگو یاسین بود در گوش این خلق خر، آوازم/ که گر آدم شوند، از اصل این</p> <p>یاسین نمی ماند (ص ۳۶۵)</p>	<p>استفاده از ضرب‌المثل‌های جدید</p>	

گزاره‌های منتخب (دیوان مصور میرزاده عشقی)	مفاهیم	مقوله‌ها
<p>پس از سه چار دقیقه، ز روی شنگولی / شروع شد به سخن‌های عشق معمولی (ص ۱۷۷)</p> <p>ز من شنو که چسان سخت شد به من دنیا/ ز من ز گرسنگی داد عمر خود به شما (ص ۱۸۵)</p> <p>خلق بازیچه و خلقت بیجه‌بازی دیدم/ بیش از این فلسفه هم، روده درازی دیدم (ص ۲۰۹)</p> <p>نیست بر این ملت یک لا قبا / فکر اجانب پس از این ره‌نما (ص ۲۹۶)</p> <p>مانم که تا بگردد هم‌رنگ من محیط/ آنگه بین چسان همه را رنگ می‌کنم (ص ۳۸۱)</p>	<p>کاربرد</p> <p>تعبیرهای عامیانه</p>	
<p>فتاد غلغله‌ای در شهر و حومه تهران/ که عنقریب به شه می‌شود چنین و چنان (ص ۱۸۷)</p> <p>کلبه‌هایش همه فرتوت و همه خم خورده/ الغرض هیبتی از هر جهتی افسرده (ص ۲۰۱)</p> <p>لاجرم اطراف خم را کرد سیر/ دید پای خمره جای پای غیر</p> <p>پس همه‌جا، جای پاها را بدید/ تا به درب خانه «یاسی» رسید (ص ۲۷۸)</p>	<p>استفاده از ترکیبات رایج عربی</p>	
<p>آن خراب ابنیه کز پنجره پیداست کجاست؟/ خیره بر پنجره شد و پیر به زانو برخاست (ص ۲۰۳)</p> <p>جوانیمان تبه گردد به ناکامی و بدنامی/ حذر کن زین سوانح، دیده چون برعشق من دوزی (ص ۲۶۵)</p> <p>از آن سیلی ولایت پر صدا شد/ دکاکین بسته و غوغا به پا شد (ص ۲۹۲)</p>	<p>کاربرد صورت‌های جمع عربی</p>	<p>تحولات واژگانی</p>
<p>پی نکوهش این انقلاب اکبیری / شنو حکایت آن مرده‌شوی دلچرکین (ص ۱۸۹)</p> <p>مرد دزدی ناقلا «یاسی» به نام/ اهل ده در زحمت از او صبح و شام ... (ص ۲۷۸)</p>	<p>کاربرد واژه‌های عامیانه جدید</p>	
<p>در هفت آسمانم الا یک ستاره نیست/ نامی ز من به پرسنل این اداره نیست بی‌اعتنا به هیئت کابینه فلک/ گردیده‌ام که پارتیم یک ستاره نیست (ص ۳۶۶)</p> <p>تمام برگ درختان گر اسکناس شود/ تمام ریگ بیابان اگر که لیره کنند (ص ۴۱۲)</p>	<p>کاربرد واژه‌های بیگانه</p>	

۴-۲. کدگذاری محوری

هم‌زمان با گردآوری داده‌ها، کدگذاری آن‌ها انجام گرفت. بر اساس تحلیل داده‌های کیفی، مرحله کدگذاری محوری نیز تدوین گردید که طبق آن، خط ارتباطی میان مفاهیم و مقوله‌های پژوهش مشخص شد. مفاهیم و مقوله‌ها به دست آمده از فرایند مزبور در قالب جدول ۲ ارائه شده است:

جدول ۲. کدگذاری محوری (خط ارتباطی میان مفاهیم با مقوله‌ها)

مقوله	مفاهیم	تعداد مفاهیم	درصد فراوانی
تحولات اجتماعی	فریکاری جوانان شهری، آزادی‌خواهی، عدم فرصت‌طلبی، محاکمه مسئولان نالایق، مسئله حجاب، تساوی حقوق زن و مرد، حمایت از قانون اساسی، بی‌عدالتی در مجامع قضایی، انتقاد از انفعال مردم، عملی کردن وعده‌ها، مهاجرت مسئولان به خارج، انتقاد از نابسامانی‌های اجتماعی	۱۲	۱۹,۶۷ درصد
امور سیاست داخلی	استبدادستیزی، عدم منفعت‌طلبی سیاسی، محاکمه سیاستمداران نالایق، تحریک احساسات ملی، مخالفت با جمهوری اجباری، داشتن روحیه انقلابی‌گری، انتقاد از وضعیت مجلس، بیان نقش روزنامه‌ها، انتقاد از مقامات سیاسی، اتحاد دولت و ملت، تمجید از کابینه دولت، برقراری صلح و دوستی میان مردم	۱۲	۱۹,۶۷ درصد
امور سیاست خارجی	انتقاد از غارت اموال ملی، استثمار کشورهای آسیایی، خودباوری و اقتدار ملی، مخالفت با دخالت انگلیس، مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹، فتنه‌انگیزی بیگانگان در کشور، اتحاد و همبستگی با کشورهای منطقه از طریق مناسبات قومی و فرهنگی	۷	۱۱,۲۹ درصد
مسائل اداری و دولتی	فساد اداری، بوروکراسی شدید اداری	۲	۳,۲۸ درصد
مسائل اقتصادی	وضعیت نامناسب خزانه کشور، دریافت مالیات	۲	۳,۲۸ درصد
مسائل ادبی و هنری	جزئی‌نگری در توصیفات، نوآوری در صحنه‌پردازی، استفاده از تکنیک نمایشنامه، نوآوری در توصیف معشوق	۴	۶,۵۶ درصد

مقوله	مفاهیم	تعداد مفاهیم	درصد فراوانی
مسائل علمی	یادآوری نظریه‌های علمی، یادآوری اختراعات جدید، پیشرفت کشورهای غربی	۳	۴,۹۲ درصد
مسائل نظامی و امنیتی	آموزش قشون نظامی، وجود ناامنی در کشور، جنگ با دشمنان، عدم دخالت نظامیان در امور سیاسی	۴	۶,۵۶ درصد
مسائل اعتقادی و دینی	عدم دخالت مذهبیین در سیاست، مخالفت با خرافات، مخالفت با دین‌ورزی مصلحت‌اندیشانه، اعتقادات سایر ادیان الهی، مخالفت با تقدیرگرایی، حمایت از قرآن، یادآوری تهاجم فرهنگی دشمنان	۷	۱۱,۴۸ درصد
تحولات زبانی	کاربرد زبان گفتاری، استفاده از کنایه‌های جدید، کاربرد ضرب‌المثل‌های جدید، بیان تعبیرهای عامیانه	۴	۶,۵۶ درصد
تحولات واژگانی	کاربرد ترکیبات رایج عربی، کاربرد صورت‌های جمع عربی، استفاده از واژه‌های عامیانه جدید، کاربرد واژگان بیگانه فرنگی	۵	۸,۲۰ درصد
جمع کل		۶۲	۱۰۰ درصد

۵. یافته‌های پژوهش

برخی از اندیشمندان معتقدند که میرزاده عشقی به برخی از اصول و مفاهیم تجددگرایی نپرداخته است، اما نتایج تحقیق نشان می‌دهد که وی با توجه به سن کوتاهش، درک درست و دقیقی از مشکلات و دغدغه‌های مردم جامعه خویش دارد و در دیوانش به مسائلی پرداخته است که برخی از شاعران و اندیشمندان عصر مشروطه و معاصر به آنها توجهی نکرده‌اند.

در پژوهش حاضر، مفاهیم تجددگرایی در دیوان اشعار میرزاده عشقی بررسی شد و نظریه «تجددگرایی در شعر عشقی» با شناسایی مفاهیم و پیوند مقوله‌ها شکل گرفت. به‌طور کلی تجددگرایی در اشعار میرزاده عشقی، مجموعه‌ای است شامل: تحولات اجتماعی، امور سیاست داخلی، امور سیاست خارجی، مسائل اداری و دولتی، مسائل اقتصادی، مسائل علمی و آموزشی، مسائل نظامی و امنیتی، مسائل اعتقادی و مذهبی، تحولات زبانی و تحولات واژگانی؛ در این میان، «تحولات اجتماعی» و «امور سیاست

داخلی» با ۱۲ بار تکرار بیشترین بسامد را نسبت به سایر مقوله‌ها دارند. شایان ذکر است که برخی از جلوه‌های تحولات زبانی و واژگانی به دلیل عدم تسلط او بر شگردهای ادبی و ناآگاهی او از دقایق زبانی و در نتیجه آمیختن واژه‌های کهنه و نو برای بیان مقصود است.

در بخش پایانی، بر پایه مفاهیم و مقوله‌های گردآوری شده، گزاره‌های زیر به دست آمد. این گزاره‌ها از تلفیق چند مفهوم یا بیان روابط چند متغیر ساخته شده است:

۱. میرزاده عشقی با پیوند دادن عناصری همچون اومانسیم، عقل‌گرایی، آزادی، برابری و ... با زبانی تند، صدای اعتراض مردم کشور خود را منتقل کرده و احساسات ملی و انقلابی آنان را تحریک و تهییج می‌کند.

۲. میرزاده عشقی معتقد است که تمامی مسئولان دولتی و نمایندگان مجلس باید با محور قرار دادن عقل و منطق در چارچوب قانون اساسی حرکت کنند.

۳. میرزاده عشقی با درکی که از زمانه خود دارد و با نگاهی نقادانه مردم را از خرافات و خشک‌اندیشی نهی می‌کند و به انسان‌گرایی و عقلانیت فرا می‌خواند.

۴. آزادی قلم، آزادی آرا و عقاید، آزادی اندیشه و آزادی بیان از جمله مفاهیم مورد نظر میرزاده عشقی در مقوله آزادی خواهی است.

۵. میرزاده عشقی با اشاره به انفعال و سستی مردم جامعه، ضمن تحریک احساسات مردم به انتقاد از بی‌جسارتی و بی‌حرکتی مردم می‌پردازد؛ او ملتی را که جرئت و جسارت اعتراض به زورگویان و حاکمان خیانتکار را ندارند، محکوم می‌کند.

۶. میرزاده عشقی، زدوبندهای اداری، فساد اخلاقی ادارات، دریافت رشوه، انتصابات ناعادلانه و وجود بوروکراسی شدید اداری را از جمله مشکلات موجود در ادارات دولتی می‌داند.

۷. میرزاده عشقی از گروه‌ها و سیاستمدارانی که برای رسیدن به منافعشان سوءاستفاده می‌کنند و از انقلاب و دستاوردهای انقلاب برای خود کیسه دوخته‌اند به شدت انتقاد می‌کند. او معتقد است که این اقدامات رشد و توسعه کشور را در مسیر پیشرفت متوقف می‌سازد.

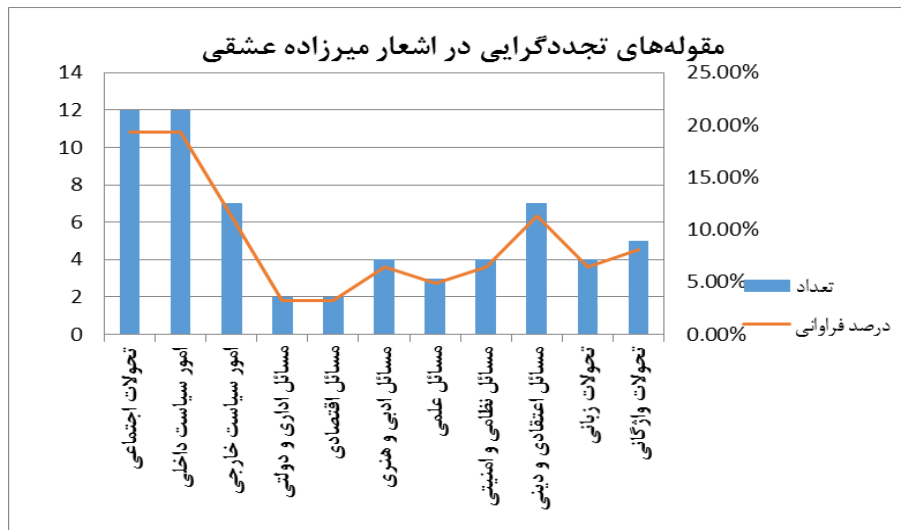
۸. میرزاده عشقی ضمن تشریح بی‌کفایتی و خیانت‌های مسئولان دولتی، با تحریک احساسات ملی، آبادانی و پیشرفت جامعه را در گروه مبارزه قاطع با خیانتکاران، ثروت‌اندوزان و سیاستمداران نالایق می‌داند.
۹. کاربرد شیوه روایت‌گری، استفاده از تکنیک تداعی اندیشه، استفاده از تکنیک برداشت آزاد و نوآوری در شیوه صحنه‌پردازی از جمله شگردهای عشقی در اجرای نمایشنامه‌های منظوم است.
۱۰. میرزاده عشقی با اشاره به پیشرفت کشورهای غربی، «ناتوانی و جهل مردم» را عامل اصلی عقب‌ماندگی کشور می‌داند و معتقد است که نباید به ذکر خاطرات دوران باشکوه تمدن کهن ایران باستان اکتفا کرد و بدان دلخوش بود.
۱۱. میرزاده عشقی با بیان بدخواهی کشورهای بیگانه در خصوص استثمار و تفرقه‌افکنی میان کشورهای منطقه، به ایجاد همبستگی کشورهای همسایه از طریق مناسبت‌های فرهنگی تأکید می‌کند.
۱۲. میرزاده عشقی با بیان سوءاستفاده کشورهای غربی از غفلت ناآگاهی کشورهای آسیایی، ایرانیان را به داشتن حمیت و غیرت ملی برمی‌انگیزد و معتقد است که نباید زیر بار زورگویی کشورهای غربی رفت.
۱۳. میرزاده عشقی با اشاره به سیاست زیرکانه و فریبکارانه انگلیس و روسیه، با حضور و دخالت بیگانگان در امور داخلی کشور به شدت مخالفت می‌کند.
۱۴. میرزاده عشقی با انتقاد از ناامیدی و کوتاهی مسئولان در خصوص بهبود شرایط اقتصادی و اوضاع کشور، کسب رفاه و آسایش را در گروه تلاش، خوداتکایی و خودباوری مردم جامعه، دریافت به‌موقع مالیات و اجرای اصلاحات سیاسی می‌داند.
۱۵. میرزاده عشقی در دو میدان مخالفت با دولت‌های غربی و مخالفت با مزدوران گماشته از جانب انگلیس به مبارزه می‌پرداخت. او همچنین ایجاد جنگ و آشوب، تفرقه‌افکنی، درگیر کردن نسل جوان به اعتیاد و هوس‌رانی را از جمله فتنه‌انگیزی‌های کشورهای بیگانه می‌داند.

۱۶. استفاده از واژه‌های فرانسوی، انگلیسی، روسی و ترکی از جمله موارد تجددگرایی در اشعار عشقی است که در این میان کاربرد واژه‌های فرانسوی بسامد بیشتری دارد.

۱۷. کاربرد نام محله‌ها و خیابان‌های شهر (شمران، تجریش، لاله‌زار و...); کاربرد نام مشاغل و اصناف جدید؛ استفاده از القاب زشت و فحش‌های عامیانه؛ اشاره به اختراعات جدید و اشاره به مراسمات دینی مسیحیان و زرتشتیان از دیگر مفاهیم تجددگرایی در دیوان عشقی است که برای پرهیز از طولانی شدن بحث و به دلیل رعایت اختصار بیان نشد.

بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله با استفاده از روش گراندد تنوری (راهبرد نظریه داده بنیاد)، داده‌های مربوط به جامعه آماری بررسی و با روش کدگذاری، مفاهیم مرتبط استخراج و طبقه‌بندی گردید. در پایان تعداد ۶۲ مفهوم در قالب ۱۱ مقوله گردآوری شد. برای پی بردن به پایایی و اعتبار شیوه تحقیق، مفاهیم شناسایی شده به شکل پرسشنامه در میان تعدادی از صاحب‌نظران توزیع گردید. نتایج بیانگر آن بود که دیدگاه‌های صاحب‌نظران در خصوص موضوع، با نتایج به دست آمده مرتبط است. در پایان پس از طبقه‌بندی مفاهیم تجددگرایی، بسامد و درصد فراوانی مقوله‌ها در نمودار ذیل تنظیم گردید:

نمودار ۱. تعداد و درصد فراوانی مقوله‌های تجددگرایی در اشعار میرزاده عشقی

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Yahya hosseinaei

<http://orcid.org/0000-0003-4759-2800>

Bahman Nozhat

<http://orcid.org/0000-0002-9023-2352>

منابع

- آجودانی، ماشاءالله. (۱۳۸۲). *یا مرگ یا تجدد؛ دفتری در شعر و ادب مشروطه*. چ ۱. تهران: نشر اختران.
- آرین‌پور، یحیی. (۱۳۷۲). *از صبا تا نیما*. چ ۵. تهران: انتشارات زوار.
- امین‌پور، قیصر. (۱۳۸۶). *سنت و نوآوری در شعر معاصر*. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۰). *ادوار شعر فارسی*. چ ۲. تهران: نشر سخن.
- شمعی، میلاد و بی‌طرفان، مینو. (۱۳۹۳). *تحلیل مفهوم وطن در شعر و اندیشه میرزاده عشقی*. مجله شعرپژوهی دانشگاه شیراز، ۶(۱)، ۱۳۷-۱۶۰.
- دانایی‌فرد، حسن، الوانی، سیدمهدی و آذر، عادل. (۱۳۹۸). *روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت*. چ ۳. تهران: انتشارات صفار اشرفی.

- زمانی، محمدمهدی، صفوی، کورش و ایرانزاده، نعمت اله. (۱۳۹۸). مؤلفه‌های تجددگرایی در شعر تقی رفعت. *مجله متن پژوهی ادبی*، ۲۳(۸۰)، ۸۵-۱۱۲.
- علی‌نژاد، سیروس. (۱۳۹۶). چند گفتگو درباره تجدد. چ ۳. تهران: انتشارات آگاه.
- عشقی، سید محمدرضا میرزاده. (۱۳۵۷). کلیات مصور میرزاده عشقی. تألیف و نگارش: علی اکبر مشیرسلیمی. چ ۷. تهران: چاپخانه سپهر.
- غلامحسین‌زاده، غلامحسین. (۱۳۸۰). سیر نقد در ایران از مشروطه تا ۱۳۳۲ ه.ق. تهران: نشر روزنه.
- کریمی حکاک، احمد. (۱۳۹۴). طلیعه تجدد در شعر فارسی. ترجمه مسعود جعفری. چ ۳. تهران: مروارید.
- مدرسی، فاطمه و صمدی، علی. (۱۳۹۱). تأثیر رمانتیسم در آثار میرزاده عشقی. *مجله فنون ادبی دانشگاه اصفهان*، ۲۴(۲)، ۱۹-۳۶.
- میلانی، عباس. (۱۳۸۳). تجدد و تجدد ستیزی در ایران. چ ۵. تهران: نشر اختران.
- محمدی، علی. (۱۳۸۶). میرزاده عشقی و مسئله تجدد. *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، ۵(۸)، ۱۴۵-۱۵۹.

References

- Ajodani, M. (2003). *Or Death or Modernity; A Book on Constitutional Poetry and Literature*. First Edition. Tehran: Akhtaran Publishing. [In Persian]
- Alinejad, S. (2017). *A few Conversations about Modernity*. Third Edition. Tehran: Agah Publications. [In Persian]
- Aminpoor, Gh. (2007). *Tradition and Innovation in Contemporary Poetry*. Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- Ariyanpoor, Y. (1993). *From Saba to Nima*. Fifth Edition. Tehran: Zovar Publications. [In Persian]
- Creswell, I. W. (2002). *Educational Research: Planning, Conducting and Qualitative Research*. Upper saddle River, NJ: Personal Education.
- Danayifard, H., Alvani, S. M., Azar, A. (2019). *Qualitative Research Methodology in Management*. Third Edition. Tehran: Saffar Sharghi Publications. [In Persian]
- Eshghi, S. M. M. (1978). *Koliyat Mosavar Mirzadeh Eshghi*. Author: Ali Akbar Moshirsalimi. Seventh Edition. Tehran: Sepehr Printing House. [In Persian]
- Gholamhoseyn zade, Gh. (2001). *The Course of Criticism in Iran from the Constitution to 1332*. Tehran: Rozaneh Publishing. [In Persian]
- Karimi hakak, A. (2015). *The Beginning of Modernity in Persian poetry*. Translated by Massoud Jafari. Tehran: Morvarid. [In Persian]

- Milani, A. (2004). *Modernity and Anti-Modernity in Iran*. Fifth Edition. Tehran: Akhtaran Publishing. [In Persian]
- Modaresi, F., Samadi, A. (2012). Romanticism on the Works of Mirzadeh Eshghi. *Journal of Literary Technologies*, 4(2), 19-36. [In Persian]
- Mohamadi, A. (2007). Mirzadeh Eshghi and the Issue of Modernity. *Persian Language and Literature Research*, 5(8), 145- 159. [In Persian]
- Shafieiy kadmeh, M. R. (2001). *Persian Poetry Periods*. Second Edition. Tehran: Sokhan Publishing. [In Persian]
- Shamie, M., Bitarafan, M. (2014). Analysis of the concept of homeland in the poetry and thought of Mirzadeh Eshghi. *Journal of Poetry Research, Shiraz University*, 6(1), 137-160. [In Persian]
- Zamani, M. M., Safavi, K., Iranzade, N. (2019). "Components of Modernism in Taqi Rifat's poetry. *Journal of Literary Text Research*, 23(80), 85-112. [In Persian]

استناد به این مقاله: حسینائی، یحیی و نزہت، بہمن. (۱۴۰۱). مؤلفہای تجدیدگرایی در دیوان اشعار میرزادہ عشقی بر مبنای نظریہ دادہ بنیاد. متن پژوهی ادبی، ۲۶(۹۳)، ۷-۳۳. doi: 10.22054/LTR.2021.48897.2908

Literary Text Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.